

"מת שאין לו מנחמים"

לדמותו של מו"ר הרב ר' ננימין זאב ננדיקט, זכרו לנרנה

אמר רב יהודה: מת שאין לו מנחמין, הולכין עשרה בני אדם ויושבין במקומו. ההוא דשכיב בשבבותיה דרב יהודה, לא היו לו מנחמין, כל יומא הוה דבר רב יהודה בי עשרה ויתבי בדוכתיה. לאחר שבעה ימים איתחזי ליה בחילמיה דרב יהודה ואמר ליה: תנוח דעתך, שהנחת את דעתי. (שבת קנב, א)

א. בין הרמב"ם לחכמי פרובאנס

ביום כ"ב בסיון תשס"ב נתבקש הרב רב"ז בנדיקט לבית עולמו - בלא מנחמים: בן פ"ט היה בפטירתו, ושתי אחיותיו הבוגרות הימנו כבר נפטרו; רעייתו, הרבנית יונה ע"ה, נפטרה כשש שנים קודם לכן, וילדים לא נולדו להם מעולם. לא היה אפוא מי שישב שבעה. משהרהרתי בדבר, מיד פתחתי את הרמב"ם - הרגל הוא שקניתי הימנו - והנה מתברר כי הרמב"ם וחכמי פרובאנס חלוקים בשאלה זו: למה נתכוון רב יהודה במימרה דלעיל? מה עושים אותם עשרה בני אדם היושבים במקרה זה במקומו שלנפטר? הרמב"ם (הל' אבל יג, ד) פוסק: מת שאין לו אבלים להתנחם, באים עשרה בני אדם כשרין ויושבין במקומו כל שבעת ימי האבילות, ושאר העם מתקבצין עליהן. אך הרמב"ם כתב בהשגתו שם: א"א, זה אין לו שורש! וכיוצא בזה, אף כי ביתר עדינות, כדרכו, מעיר שם הרמב"ם (ר' משה כהן מלוניל) בהגהותיו. לשיטתם, בעקבות הגאונים², עשרת האנשים אינם יושבים כתחליף לאבלים, ושאר העם מתקבצים עליהם לנחמם אלא הם בשיבתם המנחמים את המת, כי "נפשו של אדם מתאבלת עליו כל שבעה" (רב חסדא, שבת שם).

כל ימיו עסק הרב"ז בנדיקט בהתמכרות שלמה ובאהבה בוערת בתורתו של הרמב"ם מחד גיסא, ושל חכמי פרובאנס מאידך גיסא; והנה, בשעת מותו באו חכמים אלה עצמם ונחלקו מה דמות תהא לאבלות שננהג עליו: אין לך סימן יפה מזה להזדהות הגמורה שהנפטר חש כל ימיו כלפי החכמים שבתורתם עסק, אז ההזדהות שמילאה את לימודו-מחקרו התלהבות ולהט, שלא היה בידך להיוותר כלפיהם שווה נפש. הנה, מבקש אני לגשת ליישוב השגת הרמב"ם כאן - ומיד עולה בלבי אמירה ששמעתי מפיו בילדותי: "אדם אחד יש בעולם, שירא אני הימנו", אמר אז כמשיח לפי תומו, להפתעת השומעים: ידענו שאם יש בעולם

1. על דמותה המופלאה של אשה זו ראה: י' עזריאל, "פיה פתחה בחכמה - לדמותה של הרבנית יונה בנדיקט ע"ה", ירושלים תשנ"ח (1999 עמ').

2. ע'י אוצר הגאונים לשבת על אתר, וראה מאמרי "מת שאין לו מנחמים", העתיד להיחפס בס"ד ב'סידרא'.

מי שמקיים "לא תגורו מפני איש", הרי זה הרב: (לא היה אפשר אז להעלות על הדעת מועמד אחר לכינוי זה); מי הוא זה אפוא שאפילו הרב ירא הימנו? עד שאנו תמהים, המשיך הרב, כמעט כמדבר אל לבו: "אדם זה הראב"ד הוא! הרי ראשונים העידו עליו שהיה סוקר התלמוד בסקירה אחת!"⁴ הרב היה שקוע כל כולו בעולמו של הרמב"ם ומשיגיו; הוא חש עצמו יושב ממש בחדר תלמודו של הרמב"ם, ולומד עמו את הסוגיא; משעלה בידו אפוא לעמוד על צדקת הרמב"ם, הרים את ראשו מן הספר - והנה עומדת מולו דמותו של הראב"ד! מה תימה שנתחלחל?... זו הייתה מידת הזדהותו עם חכמי-גיבוריו, ומכאן השפעתו המהפנטת, ששקעה לתמיד במעמקי לבם של שומעיו. מהשגת הראב"ד העברתי מבטי להגהת הרמ"ך. בתורתו של חכם זה עסק הרב הרבה: השיג את תצלומי כתבי היד של ההגהות, חקר וניפה את תכולתם, ונתכוון להחזיר את ההשגות מתוך ביאור כפול: לשיטת המשיגים מכאן, ולשיטת הרמב"ם מכאן.⁵ אך עד שהוא מדקדק,

3. מתוך שלל סיפורים ועובדות מונוטיות, אזכיר כאן רק שלושה מעשים: (א) במעגל הרבני - בשנת תשי"ז פנה ריא"ה הרצוג לרי"י ויינברג (בעל שרידי אש) בשאלה על נשים שבעליהן השתמדו בתימן, והן עלו ארצה, "ומאז צעקת אחיותינו עולה עד לשמים על עיגונן, ואין חכמה ואין עצה לקבל גט, או אפילו הרשאה מהבעלים ההם, ימ"ש" (לשון הרב הרצוג במכתבו הנדפס בשו"ת שרידי אש, ג, סי' כה). הרב הרצוג, שנקלע בין לחצים להיתר לבין דעת גדולי הרבנים בארץ לאיסור, הציע במכתבו צדדי היתר, אך סיים: "לא ימלאני לבי לסמוך באיסור א"א על יסודות רעועים כאלו" (שם). בעל שרידי אש השיב וצייד להיתר, אף שנסתייג כי "ההכרעה מסורה לגדולי ההוראה שבדור, ולא לאיש כמוני להכריע בענין חמור זה". לראשונה נדפסה תשובתו בקובץ 'נעם' שבעריכת רמ"מ כשר, א (תשי"ז), עמ' א-נא. רב"ז בנדיקט היה באותה שעה רב צעיר וחדש בחיפה, אך כיון שסבר שחילול ד' יש כאן, קיים בעצמו "אין חולקין כבוד" וכו', ופרסם ב'נעם', ג (תש"ד), עמ' רמא-רנח, מאמר מפורט, שלא הותיר דבר מיסודות ההיתר. (הנוסח המקורי של המאמר צונזר וקוצר ע"י העורך, מחשש לבריאותו של המתיר; כשהדפיסו מחדש בספרו 'אסופת מאמרים', לאחר פטירת הרב ויינברג, נתלבט רב"ז בנדיקט אם לפרסם את הנוסח המקורי - ולא עשה כן. (ב) במעגל המדעי - בשנת תש"ח פרסם פרופ' ש' ליברמן את הספר 'הלכות הירושלמי להרמב"ם ז"ל', ובמבואו ביקש לבסס את שייכותו של הספר לרמב"ם - לא עפ"י זהות כתב היד, אלא לפי התוכן. במאמר מפורט, שנדפס לראשונה ב'קריית ספר', כז (תשי"א), עמ' 329 ואילך, הראה רב"ז בנדיקט באופן חותך כי בראיות אלה אין ממש (אלא שלאחר זמן נתבררה בוודאות שייכות הספר לרמב"ם - מתוך שנשתכללו דרכי זיהוי כתב ידו). הרב ידע כי מאמר זה עלול לפגוע במסלולו האקדמי - ולא נרתע. (ג) במעגל הפוליטי - באחד מראשוני הכינוסים לתורה שבעל-פה נאם דוד בן גוריון, והשמיע דברים בגנות ההלכה והרבנים; האיש היה אז במרום מעמדו, ומכל הרבנים הרבים שנכחו שם לא נשמעה כל תגובה - למעט רב"ז בנדיקט, שבעקבות רעיייתו הרבנית קם ויצא תוך השמעת דברי מתאה (מן המארגנים היו שביקשו להשיבו - שמא ייפגע ב"ג). לאחר הישיבה, בירך הרצי"ה קוק את הזוג בנדיקט על עמידתם התקיפה.

4. ראה שו"ת מהרי"ק, סי' ק.

5. ראה ראיון שהעניק הרב ל"הצופה", כו במנ"א תשי"ז, שעה ששה בארץ לרגל ההכנות לבחירתו כרבה של אחוזה, חיפה. לתפקיד זה נבחר לאחר שליחות בהולנד שנמשכה ארבע שנים, שנתיים כדיין באמשטרדם, ושנתיים כרבה הראשי של האג הבירה (וראה: 'סדר רננות ותפלות בבית הכנסת הגדול יום הקם על על כסא הרבנות הגאון מוהר"ר בנימין זאב בנדיקט בן הרב מוהר"ר שמואל יסף צוק"ל לאב"ד של ק"ק ע"י האג והמדינה יע"א ביום ג' ט"ו כסלו תשט"ז', האג תשט"ז, עמ' 13). הראיון, בכותרת "הלן בעומקה של הלכה", עוסק ברובו המכריע בתוכניותיו התורניות והמדעיות בספרות ההלכה - והישגיו ופעילותו הציבוריים בהולנד זכים לאזכור משני בלבד. על עיסוקו ברמ"ך ראה עוד בחיבורו: הרמב"ם ללא סטייה מן התלמוד, ירושלים תשמ"ה, עמ' קצג הע' 2-1, ועמ' רנט-רס, והע' 8, 13 שם.

כדרכו, בכל אות ובכל טיפת דיו שהתיי עטם של רבותינו הראשונים - מתוך אמונת אומן תמימה בשלמות דמותם, שנשתלבה אצלו בהרמוניה שלמה עם עין בוחנת, חושפת וביקורתית - כבר קדמוהו אחרים, ולא זכינו. ולא ברמ"ך בלבד הדברים אמורים: הפרקפציוניים הקיצוניי שהיה טבוע בו, מתוך אחריות גמורה לכל אות שכתב, הוא שגרם למיעוט היחסי של תורתו שבכתב. כי הרבה הרבה מעבר למה שפרסם העלה בלימודו: כיווני חשיבה, העמדת בעיות, הצעות פיתרון - כל שלא נשלם העיון בו עד דק ומכלל צד לא הרשה לעצמו להדפיס; אלא שגם מה שנדפס - יותר ממה שאתה קורא מונח לפניך, ברמזים, בהפניות, אפילו בפיזור אותיות? מה צר שלא נוכל לעולם למצות מידותיו: הרי אין מי שיוכל להתקין את אוצרות כתביו הגנוזים - בשלמות שהרב היה תובע מעצמו.

ב. בין שלושה מעגלים

אמת, כתביו של הרב בהירים להפליא, מנופים בי"ב נפה, ומשכנעים ביותר⁶, אך היא הנותנת: הרי הספרים כתובים ומונחים לפני דורשיהם, ואין מן הצורך לסוקרם כאן. אכן, קיימא לן 'מפיהם - ולא מפי כתבם',

6. רובי מאמריו נקבצו בשלושה ספרים שהוציא מוסד הרב קוק: 'מרכז התורה בפרובאנס', ירושלים תשמ"ה; 'הרמב"ם ללא סטיה מן התלמוד', ירושלים תשמ"ה; 'אסופת מאמרים', ירושלים תשנ"ד. ארשום כאן בסדר כרונולוגי את פרסומי שלא נקבצו בחיבורים אלה (כנראה בשל שוליותם היחסית), לפי מידת ידיעת: 1) "כתבי ר' מאיר איש שלום (פרידמן) - רשימה ביבליוגרפית למלאת ארבעים שנה לפטירתו (פרק מתוך ספר 'ר' מאיר איש שלום, חייו וספריו' אשר אתי בכתובים)", קרית ספר, כד (תש"ז-תש"ח), עמ' 263-275. מחקרו על ר"מ איש שלום, אגב, היה עבודת המ"א שלו. 2) "חידושי הרב ר' יהודה אסאד לתלמוד", סיני, כד (תש"ט), עמ' 3. "איש שלום (פרידמן) ר' מאיר", ערך באנציקלופדיה העברית, ג, ירושלים-ת"א תשי"א, עמ' 256-257. 4) "ר' אפרים", ערך באנציקלופדיה העברית, ה, ירושלים-ת"א תשי"ג, עמ' 273-274. 5) "לדרכם של ראשונים בפירושה של משנה", הכינוס הארצי הראשון לתורה שבעל-פה - מקורות ותמציות, ירושלים תשי"ח, עמ' 18-21. 6) "רבי מאיר איש שלום", ארשת, ב (תש"ד), עמ' 269-284. 7) "לדרכי תורתו של רבנו הרמ"א", הכנס השלישי ללומדי המשנה וההלכה היומית, ירושלים תשכ"ג, עמ' 28-36. 8) "Maimonides and the Post-Talmudic Subjects for Discussion", *Fourth World Congress of Jewish Studies*, Abstract of Papers Talmud and Rabbinics, Jerusalem 1965, p. 8. 9) ערכים שונים הנוגעים לחכמי פרובנס, באנציקלופדיה יודאיקה, ירושלים 1971. נוסף לאלה מצויים מאמרים פרי עטו בכתבי עת הולנדיים, שלא ראיתם, אלא שבכתביו של אליהם; ראה, לדוגמה, ציוניו ב'הרמב"ם ללא סטיה מן התלמוד', עמ' רלב הע' 2 ועמ' רלו הע' 14.
7. ראה, לדוגמה, דברי עצמו: "במסגרת שיעור זה לא ניתן היה לברר נושאים הכרוכים בנושא הנידון, שעל חלקם רמזתי בהערה, בשתיים-שלוש תיבות או בתיבה אחת בלבד, בפיזור אותיות או אף בפיסוק" (מרכז התורה בפרובאנס, עמ' 267). וכי"ב הרבה.
8. וראה, לדוגמה בעלמא, פרופ' ר"א הורביץ, מבוא לספר המנוחה על הרמב"ם לרבנו מנוח מנרבונה, ירושלים תשל"ג, עמ' 36: "כל המקורות האלו ציפו ימים רבים לגאולתם, עד שבא הרב בנימין זאב בנדיקט, אבי המחקר לתולדות חכמי פרובאנס ויצירותיהם בזמננו, והקדיש להם את תשומת לבו. [ב]מחקריו... הניח את היסוד לא לביורים היסטוריים גרידא, אלא למחקר מעמיק של התפתחות ולימוד התורה בפרובאנס וטיבם של יצירות חכמיה וארמי לימוד התורה בבתי המדרשות שבה". וראה פרופ' י' תא-שמע, רבינו זרחיה הלוי בעל המאור: האיש ומפעלו הספרותי, עבודת דוקטור, רמת גן תשל"ה, עמ' 52: "הרב פרופ' ב"ז בנדיקט, שפרץ דרך ופרש לראשונה יריעה רחבה, מקיפה ומדויקת בעקביותה, בתחום קורות לימוד

וסוד השפעתו, המעצבת והכובשת, היה באישיותו החיה; מי שלא שימשו בעל-פה לא יוכל לעמוד על פשר הקסם שהילך. המשימה שלפני - לצייר בכתב משהו מן הרושם הלא-אמצעי של תורת העל-פה - פרדוקסלית; אך פטור בלא כלום אי אפשר. אכן, הפרדוקס לא היה זר כל עיקר לאישיותו של הרב: היה בו שילוב חד פעמי של שלושה מעגלי הזדהות, שברגיל צוררים זה את זה ואינם יכולים לחיות בכפיפה אחת; ועל ראשון ראשון.

1. בהנהגת הרבנות

תשתית רוחו, שעמה הזדהה עד תום, הייתה מורשת הרבנות ההונגרית, מיסודו של בעל חת"ם סופר, שאותו הקפיד להגדיר בכתביו "רבנו הגדול"⁹. בצעירותו היה תלמיד ישיבת פרשבורג, ואת היתר ההוראה קיבל מראש הישיבה ורב העיר, ר' עקיבא סופר, בעל דעת סופר (שעמו התכתב אף בתקופה מאוחרת)¹⁰, ודייני בית דינו. מרוח פרשבורג קיבל את התיעוב לפשרנות; את העמידה התקיפה של מרא דאתרא, במובנו המדויק והמלא של המושג, אל פני עדתו; את ההערצה לפוסק ההלכה, והעדפתו על ראש הישיבה הפוטר עצמו מן העיסוק בשפיר ושליה¹¹. ברוח זו ניהל את תפקידי הרבנות שנשא בימי חייו - הארוך והעיקרי שבהם כרבה של שכונת אחוזה בחיפה¹². קהילה זו נתעצבה מן היסוד, נוהלה וטופחה ברוח עקרונותיו - במסירות אין סוף, בתקיפות מעוררת כבוד

התורה בפרובאנס. ראייתו של בנדיקט את קורות לימוד התורה בפרובאנס השאירה רישום קבוע על כל החוקרים שעסקו בנושא" (דברים אלה הקדים תא-שמע לתפיסתו שלו, שבאה להעמיד חלופה לשיטת הרב). וראה גם הנ"ל, בהקדמה לספרו רבי זרחיה הלוי בעל המאור ובני חוגו, ירושלם תשנ"ג.

9. ראה, לדוגמה בעלמא, הרמב"ם ללא סטייה מן התלמוד, עמ' יד, מד-מה, נה, ועוד רבות. הכינוי 'רבנו הגדול' נטבע בתלמוד בידי רב סדא על רב, ונשתמש בו גם ראשונים; שימושיו כלפי החת"ם סופר הוא כנראה בעקבות דבריו שלו בנייני זה, שו"ת חת"ם סופר, חושן משפט סי' רה: "התלמידים לא יקראו רבם בשמו כלל, אלא סתם רבי, אפילו בינם לבין עצמם. וכשנשתכחו התלמידים, ונמצאו תלמידי תלמידי קורין אותו 'רב' או 'רבינו' בסתם. ומזה כתב רמב"ן על הרי"ף 'רבינו הגדול, והריטב"א על הרמב"ן 'רבינו הגדול', שה' רבו של הרא"ה שהיה רבו של הריטב"א". וראה מרכז התורה בפרובאנס, עמ' 214.

10. ראה ר"ע סופר, שו"ת דעת סופר, ירושלם תשכ"ה, יורה דעה סי' עט: "כתקוע שופר בקול יזכר לחיים מאושרים ומתוקנים, תלמידי הנאמן הרב המאור"ג מעוז ומגדול, מוכתר בנימוסים, ובמ"מ תמים על ראשו כש"ת מ"ה בנימין זאב בנדיקט נ"י חד מבי דינא דק"ק אמשטערדם ומצ"פ לקהל האגא יצ"ו במדינת הלאנד. מכתבך הגיעני" וכו', ע"ש.

11. מכאן הערכתו הרבה לבעל ערוך השולחן (ראה למשל הרמב"ם ללא סטייה מן התלמוד, עמ' יז: "הפוסק המובהק בדור שלפנינו"), שאותו ביכר במובהק על פני בעל משנה ברורה, שלא היה רב לעדה (וראה, לדרכו של המשנה ברורה, אסופת מאמרים, עמ' נג הע' 39). מכאן אף הערצתו לבעל חזון אי"ש, ואפיונו המפתיע: "לא מצאתי בין גדולי האחרונים מי שדרכי תורתו יהו טבועים כולם בחותם יצירתו של הרמב"ם כמו החזון אי"ש, ואי"ה יבוארו הדברים במאמר מיוחד 'בעקבותיו של הרמב"ם' - דברי הספד שנשאתי על החזון אי"ש בזמנו באמשטערדם" (הרמב"ם ללא סטייה מן התלמוד, עמ' ל הע' 4). מכאן יחסו להגרי"ז מבריסק כ"רבה האחרון של בריסק, הרי"ז הלוי" (ראה למשל הרמב"ם ללא סטייה מן התלמוד, עמ' רמ הע' 41). ואכמ"ל.

12. כבן עשרים היה כשנתמנה לרבנותו הראשונה בעירו וינה; קודם לתפקידי הרבניים בהולנד (לעיל הע' 5), שימש במלחמת השחרור כרבו הצבאי הראשון של מחוז תל אביב. משנת תשי"ח ועד פטירתו היה רבה של שכונת אחוזה.

(וכמובן אף התנגדות)¹³, ובהצלחה כבירה. קשה לתאר בשורות קצרות את מפעלו הרבני-קהילתי, כגון: ביעור חד משמעי ומתמיד של נגע השיחות בתפילה, ותכנון והקפדה בכל פרט זעיר של סדרי בית הכנסת¹⁴. אלה הפכו למקדש מעט: הכבוד והמורא שנהגו בו, עם הסדר והנוי, הותירו בנפש הילדים שגדלו בו משקע לכל חייהם. אך כאן אצטמצם בשיעוריו של הרב בלבד.

מורה מחונן היה מטבעו, בעל כושר הסברה בלתי מצוי, ששיעוריו בנויים בסדר ובהירות יוצאי דופן - אך לא בכך היה נעוץ סוד קסמו. כוח המשיכה נבע מן הכנות המוחלטות, השאיפה הבעורת לאמת, הלהט ששפע מן האישיות הקורנת. יפה תואר היה האיש, בעל הדרת פנים מרשימה. ילד קטן כבן שלוש הייתי כשהחלו הוריי להביאני לבית הכנסת - ומאותה שעה לא יכולתי להסיר עיניי הימנו, כל שכן משהתחלתי להבין את דבריו. מערכת שלמה של שיעורים הוא קיים - לאו דווקא דרשות; דרשות לא השמיע אלא מעת לעת, בשעת הצורך, כגון בר-מצוה וכיוצא בזה. אף כאן לא דיבר מעולם בלא להכין את דבריו מראש¹⁵, כשראשי פרקים רשומים בידו; לא דיבר מעולם בלא שהיה לו דבר של ממש לאומרו - דבר חי, כן ורלוונטי; ואף כאן היו עומדים לו כושרו הרטורי וכוח השפעתו¹⁶. אך השיעורים שלימד הם שעמדו בראש מעייניו ובהם שיקע את כל נשמתו. והיו שיעורים בכל עת: יום יום בין מנחה לערבית; בביתו למבוגרים; בביתו לילדים; כל שבת אחר הצהריים, שעה לפני צאת הכוכבים, בבית הכנסת; ובראש הפירמידה - שיעורי שבת הגדול ושבת שובה. לכל שיעור התכונן בקפידה, לאחר כל שיעור היה רושם לעצמו את תמצית הנאמר - עשרות רבות של שנים. שיעורי הגמרא בשבת אחר הצהריים היו בגדר חובה גמורה לכל חברי הקהילה: כל משפחה חדשה הייתה זוכה לביקור של הרב והרבנית, ובין השאר היה מובהר לחבר החדש שהשתתפות בשיעור השבתי היא תנאי לחברות של ממש בקהילה. הרב ראה בשיעור זה מעין 'הקהל', "חויייה אמונתית המעמיקה חשקת תורה ויראת שמים", על ידי כבוד תורה ברוב עם¹⁷. הוא תכנן כל פרט משיעור זה, והוא אף הקפיד שכל השומעים יבואו כשתלמודם בידם - כדי שאף ברשות הרבים תיראה הנהירה ללימוד תורה. השיעור אכן היה חווייה: הניתוח הבהיר של הסוגיא, תוך דיוק מרבי בלשון; תיאור החכמים - חי"ל, ראשונים ואחרונים - שעלו תוך הלימוד, הם ודרכי תורתם; סיפור מעשה שיש עמו לקח; הומור ואירוניה - והכול באותה התמכרות לאמיתתו האמונית. אך כל זאת היה מגיע לתמצית ולשיא בשיעורי שבת הגדול ושבת שובה. כמה שבתות לפני כן היה הרב פוסק מאמירת השיעור בשבת אחר הצהריים, ומוסרו לאחד מבני התורה שבין החברים: הלה היה מקבל מן הרב מראי מקומות לסוגיא שתילמד בשבת 'הגדולה', ואותם היה מלמד באותם שבועות - וכך

13. עיי' כתובות קה, ב: "אמר אביי, האי צורבא מרבנן דמרחמין ליה בני מתא - לאו משום דמעלי טפי, אלא משום דלא מוכח להו במילי דשמיא". ועיי' שבת קנג, א: "אמר ליה אביי לרבה: כגון מר, דסנו ליה כלהו פומבדיתאי - מאן אחים הספידאי?". וכבר ציין הר"י ענגיל, גליוני הש"ס שם, כי את דבריו הראשונים למד אביי מן המציאות העולה מדבריו האחרונים. ועיי' מרכז התורה בפרובאנס, עמ' 257-266; בדברים שם מרומז ניסיונו האישי של כותבם, ואכ"מ.
14. וראה: תדריך לסדרי התפילה ולמנהגות בית הכנסת, בית הכנסת 'אליהו הנביא' אחוזה, חיפה ה'תשכ"ח, 12 עמ'.
15. עיי' רמב"ם, אגרת השמוד: "שהאדם אין לו לדבר ולדרוש באזני העם עד שיחזור מה שרצונו לדבר בו פעם ושתים ושלוש וארבע, וישנה אותו היטב, ואחר כך ידבר" (אגרות הרמב"ם מהד' ר"י שילת, עמ' לג). וראה מקורו שם.
16. ילדים לא-דתיים רבים נהגו לחוג את בר המצוה בעלייה לתורה בבית הכנסת של הרב, הוא היה נפגש עמם קודם לכן לשיחה, ובשבת העלייה לתורה דרש עבורם דרשה, שבה השתדל לקרובם אף בהמשך לעבודת ד'. באחת הפעמים, משייסי הרב את דרשתו, הגיב אחד מילדי הקהילה ואמר לפי תומו: אילו אני במקומו של הרב-מצווה, מיד הייתי הופך דתי!
17. ראה מאמרו "לייחודו החינוכי של שיעור הרב בשבת", בתוך 'אסופת מאמרים', עמ' מז-ס.

התכוננה הקהילה כולה לשיעור. ברחבי השכונה היו נתלות מודעות המזמינות לשיעורו של "רב השכונה, ב"ז בנדיקט" - לא 'מרן', לא 'הגאון', ולא שאר הבלי הזמן (אין צריך לומר שכל אות במודעה הייתה בהנחייתו...). או אז הגיע הרגע, כפי שנחרט בלבי מן הילדות: בסיומה של מנחה, כשעה וחצי לפני צאת השבת, היה הרב מתעטף בטליתו, שעה שציבור גדול ורב, מאות אנשים מן השכונה ואף מסביבותיה, היו נוטלים את דפי המקורות ומתיישבים. הרב היה עולה לדוכן, נושק את הפרוכת ופותח: נוסח קבוע היה בידו לפתיחה, שבו בירך את מגידי שיעורי ההכנה ואת קהל השומעים¹⁸, ובשיאו היה מתפלל בחרדת קודש, מתגבר לרוב על דמעות: הוא ביקש סייעתא דשמיא לכוון לאמיתה של תורה. מסופקני אם יש מילדי אחוזה שישכח זאת אי פעם; ומכיר אני כמה וכמה מהם שיש בידם לצטט מפתחה זו כלשונה מן הזיכרון. מכאן היה עובר לגופם שלדברים: דברי הרמב"ם בסוגיא, קושיות משיגיו, תירוץ מגיניו וקשייהם שלהם; ומכאן, תשובתו שלו. זו הייתה מיוסדת לרוב על מעקב קפדני וזהיר, אך מלהיב באמיתותו, אחר לשונות הרמב"ם כמרמזים על מקורותיו; והיו הדברים שמחים ובהירים - כשהציבור הגדול כולו יושב בדממה שלמה מרותק, שעה וחצי! מתוך הנושא ההלכתי, ועם מיצוי, היה הרב מגיע לסיום בדברי מוסר ואמונה. כמעט לעולם היו הדברים אמורים במצוות שבין אדם לחבירו, וביתר ייחוד: בערכי היושר וההגנות; ויכול אני עוד היום לשמוע ממש את קולו במילות הסיום שהשמיע לא פעם בשבת הגדול: "פסח כשר - חיים נשרים!" הרבה יש לנו להרהר, היאך יצמחו לנו כיום רבני קהילות, שבדמותם ובשיעוריהם יש כדי להעניק לילדים חוויות יסוד, הנצרות בתודעה לעולם.

2. בשדה המחקר

כיצד הגיע הרב, פליט ה'אנשלוס' הנאצי באוסטריה מולדתו, לאוניברסיטה העברית בירושלם (כשהרב דפרשבורג רוכש עבורו סרטיפיקט של סטודנט?), הוא סיפור בפני עצמו. ומכל מקום, ישב הרב לפני הפרופסורים י"א אפשטיין, חנוך אלבק וחבריהם, ומיצה מידותיהם: בחוש מדעי של חתיחה לאמת משולבת ברגישות מופלגת לטקסט וללשונו מחונן היה מלידה, אבל כלים של ממש ודאי שרכש באוניברסיטה, ומעולם לא התנכר לכך. אך מפליא היה להיווכח כיצד לא שינה המדע דבר בשורשי אמונותיו, וכיצד לא הייתה לו לפרופסור לתלמוד, חבר הסגל של אוניברסיטת תל אביב, גאווה יתרה אלא על דבר אחד: יש מתשובות החת"ם סופר שהופנו לאחד מאבותיו הרבנים! כלום מכיר אתה סגולת חמדה יתרה על זו בעולם כולו! ומאידיך גיסא, כלפי תדמית האופק המיוחס לעולם הרבני, הפטיר פעם בשחוק מהול בכאב: 'עצם העובדה שהנני רב, עדיין אין בה הוכחה ניצחת להיותי אנאלפבית'... כך התהלך לו הרב בבדידות גמורה, כרב בין פרופסורים וכפרופסור בין רבנים: על הראשונים נחשד, בצדק גמור, כמי שיראתו לעולם תקדם לחכמתו; ועל האחרונים נחשד, אף כאן בצדק, שאמת המדע כלולה אצלו בחותמו של הקב"ה, ומאמתו לא יסור¹⁹. טרם צאתו לפרובאנס, לצורך מחקר מדעי בתורת חכמיה²⁰, הודיע הרב מעל הדוכן כי בשבועות הקרובים

18. בברכתו הזכיר אף את קהל שומעותיה של הרבנית, שהייתה נותנת באותן שתי שבתות שיעור לנשים, מוקדם יותר באותו יום. השיעור נישא בידי הרבנית מן הדוכן שבעזרת הגברים, ושם היו יושבות שומעותיה הרבות; ואף הרב היה נוכח. וראה עזראלי (לעיל הע' 1), עמ' 149.

19. אי אז הצעתי בפניו רעיון להוציא ספר יובל לכבודו; הוא לא נענה בחיוב, וכך אמר: ממה נפשך, אם יכתבו שם רבנים פלוני ופלמוני - איני בטוח בטיב הדברים; ואם יכתבו חוקרים שמעריך אני את רמתם - איני שלם עם עולמם האמוני, שלהם או של מוסדותיהם.

יש להפנות שאלות בהלכה לרב השכונה הסמוכה, לפי שהוא עצמו יוצא לחו"ל, לשם "מדע תורתנו הקדושה"... מכל מקום, למרות ההתנגדות האינסטינקטיבית שעוררה אישיותו החריגה בשני המעגלים, מקומו הוכר לבסוף בשניהם: בעולם האקדמי הוא מוכר בעיקר כסולל הדרך למחקר המדעי של ספרות ההלכה בפרובנס²¹, ובעולם הרבני יצא שמעו גם בזכות שיעוריו השנתיים בכינוסים לתורה שבעל-פה של מוסד הרב קוק, שבהם הרצו גדולי הרבנים²².

3. אהבת ציון

המעגל השלישי, שאין לפסוח עליו בתיאור עולמו הרוחני והרבני, הוא ציוניותו הנלהבת. וכאן יש להטעים: זו לא נבעה מהגותו של הראי"ה קוק, שאת דמותו הוקיר עד מאד, אך השפעת מחשבתו לא ניכרה עליו; ברם, הוא הזדהה בכל נשמתו עם הרעיון הפשוט של קוממיות ישראלית, של בריאות לאומית. תועבה עזה רחש לעולם הגויים, ועוד יותר, לשעבוד לו; וציוניותו לא הייתה אלא אהבה גדולה וטבעית של החירות. זכורני את אחת מדרשותיו, שבה קומם עליו חלק לא קטן מן השומעים: בדם לבו הוא קרא שאין לראות קידוש השם במוותם של נרצחי השואה (בכללם הוריו); אדרבה, כל יהודי שנהרג בידי גוי הרי זה חילול השם שאין לו כפרה²³! בליל יום העצמאות הוא היה נושא דרשות נרגשות; וההתעלמות החרדית מאירועי התקופה הייתה זרה לו. בהזכירו פעם את הנוסח שהיה מקובל בהדפסת ספרות תורנית ("וזאת למודעי כי כל שם 'בן נח' וכיו"ב הנמצא בספר אין הכוונה אלא לעמים הקדמונים, לא כן העמים הנאורים אשר בימינו, ומלכי החסד שבצלם אנו חוסים" וכד'), קרא הרב: אילו לא קמה מדינת ישראל אלא כדי שנוכל לומר לרשע בפניו כי אכן רשע הוא, דיינו! אלא שגם כאן אי אפשר היה לתייגו, ולעולם לא הלך בתלם: הממסד המפלגתי

20. על מחקריו בנסיעה זו ראה מרכז התורה בפרובאנס, עמ' 185 הע' 6.

21. ראה דברי הורביץ ותא-שמע (לעיל הע' 8), וראה, לדוגמה, פרופ' י' זיסמן, "פירוש הראב"ד למס' שקלים: חיזה ביבליוגרפית - בעיה היסטורית", מאה שערים - עיונים בעולמם הרוחני של ישראל בימי הביניים לזכר י' טברסקי, ירושלים תשס"א, עמ' 155 הע' 91: "אורייתנוטציה זו [ראיית יהדות פרובאנס באספקלריה 'ספרדית' - ד"ה] הולכת ומשתנה עם מחקריו של הרב בנדיקט, אלא שבגלל להט טיעונו וניסוחיו הקיצוניים, לא זכו דבריו לתשומת הלב הראויה". דברים קולעים אלה ניתנים להיאמר כלפי כלל אישיותו ומפעלו.

22. וראה לעיל סוף הערה 3.

23. ועי' ים של שלמה, בבא קמא פרק ח סי' נט, ואכ"מ.

24. הוא היה אומר על עצמו: בארץ העקומים הישר נראה עקום... מעשה היה בתחילת ימי רבנותו בחיפה, כשמשכורות הרבנים היו עלובות (ועדיין לא נשתלב אז באוניברסיטה), ומצבו הכספי היה דחוק עד כדי שהוצרך ללוות, והקפיד לעשות כן מחוץ לחיפה, כדי שלא יהא מבני עדתו מי שיוכל לכפוף את קומתו הרבנית. ויהי היום, ור' יעקב כ"ץ ז"ל, חבר כנסת ועסקן מרכז ביהדות הדתית של חיפה, פגש ברב והודיעו: 'פעלתי להעלאת משכורות הרבנים! תחת להודות לו, נזדקף הרב על עמדו והשיב: 'אדוני כ"ץ, על כל נושא שבעולם אשמח לשמוע מכבודו - למעט על ענייני שכרי! מסופקי אם יכול היה כ"ץ לתמוך שהרב רואה בהודעתו מעין שוחד, המבטל את האובייקטיביות הרבנית שלו. כך אירע לא פעם, שמניעיו לא הובנו ותורגמו שלא כהלכה, מתוך ריחוק מעולמו הישר כסרגל. אזכיר דוגמה נוספת: הרב לא היה מגיע לחתונות של בני אחוזה - אלא אם כן הוא היה מסדר הקידושין. זאת לפי תפיסתו, שמרא דאתרא הוא בגדר רב מובהק לבני הקהילתו, ומיניי אחר תחתיו לסידור קידושין הוא פגיעה בכבוד התורה. והנה, רק לאחרונה שמעתי מרב חשוב שידע על מנהגו זה של הרב, ופירש לעצמו לפי תומו ששכר סידור הקידושין נתפס אצל הרב כחלק ממשכורתו, ולכך ראה בכך גזל כאשר נושל הימנו. להפתעתו הגמורה של אותו רב, סיפרתי לו כי הרב לא נטל מעולם ולו אגורה אחת בכל החופות הרבות מספור שניהל.

של הציונות הדתית היה מנוגד לניקיון דעתו; יושרו האישי, שהיה קיצוני עד כדי תימהון²⁵, השניא עליו מכול וכול את הפוליטיקה. הרבנות הראשית - שלכתחילה ראה בה סמכות רבנית עליונה, בגדר מרא דאתרא ארצי²⁵ - נפסלה אצלו מכול וכול משעה שהחלו להוריד רב ראשי מכהונתו בתום מספר קצוב של שנים, ולבחור רב חדש בידי גוף בוחר חילוני למחצה, שאינטרסים זרים משמשים בו. דעתו הנחרצת הייתה שדרכים אלה מנוגדות להלכה, והנבחר על פיהם אין בבחירתו כל ממש. זכורני היטב את יום העצמאות הראשון לאחר שהרבנות הראשית בראשות ר"ש גורן תיקנה אמירת הלל בברכה - בניגוד לתקנתה המקורית של הרבנות הראשית בראשות רי"א הרצוג: לעצם הפסיקה, שראוי הלל של יום העצמאות לברכה, הסכים הרב בכל לבו; אך באותה שנה, קודם ההלל, עלה על הדוכן והכריז בהאי לישנא: "אנו נאמר קעת הלל בלא ברכה, על פי תקנתה של הרבנות הראשית - **כאשר זו עוד הייתה קיימת!**"²⁶

מקצת שרטוטי דיוקנו של רב"ז בנדיקט תוארו כאן, מהם גופי תורה ודרכי לימוד; אך שורש כולם בשלושה ערכי יסוד שניבטו מדמותו והעמיקו חדור בלב שומעיו: אהבת האמת לשמה, יושר חסר פשרות ונאמנות אין קץ. נסיים בראשית הדברים, במימרת רב יהודה על מת שאין לו מנחמים. כי לא רק הרמב"ם וחכמי פרובנס, החלוקים כאמור בהלכה זו, היו צמודי לבבו של הרב; אף דמותו התקיפה והישרה של מרא דהאי שמעתא, רב יהודה בר יחזקאל, תלמידים המובהק של ראשוני האמוראים בבבל, נצטיירה בידי הרב בשיעורים בלתי נשכחים על מעשה דקידושין (ע, א-ב)²⁷. בשיאו של הסיפור, מבקש רב יהודה מרב מתנה להעיד על אמיתות מסורתו מפי שמואל בהלכה מסוימת, וכך הוא שואלו: "דכיר מר מאי אמר שמואל כי קאי חדא כרעיה אגודא וחדא כרעא במברא?" ורב מתנה, שהתמונה מיד עולה ומצטיירת בעיני רוחו בחדות גמורה, משיב על אתר בציטוט מדויק, המאשר את עדותו של רב יהודה: "הכי אמר שמואל" וכו'. מי שזכה לעמוד בילדותו לפני רב"ז בנדיקט מבין מעשה זה לאשורו. לבנים שיישבו עליו שבעה לא זכה הרב; אך הרבה הרבה למעלה מעשרה כשרים יש, שדמותו חיה בלבם כמופת מעצב דרך. ולואי יניחו בהאי עלמא דעתו של רבם בעלמא דקשוט.

25. הרב הראשי הראשון לציון, ר' יצחק נסים ע"ה, שהיה ידוע כאדם תקיף המקפיד בכבוד תורה, מצא ברב איש כלבבו, וייעדו לתפקידים בכירים בעולם הרבנות; לא אסתייע מילתא, ואיני בקיא בפרטי הפרשה.
26. ולא נתקרה דעתו עד שקבע בעקבות מלחמת יום הכיפורים: "שנות הדוגמאות למאורעות תדהמה שבאו על ישראל, וכולם - מקורם אחד: שחיתות הצמרת ההלכתית הרשמית על ידי כפיפותה לרצון השלטון!" ("המחדל באספקלריית ההלכה", בתוך אסופת מאמרים, עמ' יג, ע"ש בכל המאמר). הדברים נאמרו תחילה במעמד הספד לבני אחוזה שנפלו במלחמה, ולאחר מכן הושמעו בכינוס לתורה שבעל-פה של מוסד הרב קוק; זכורני היטב את ד"ר יצחק רפאל המנוח, בעל האכסניה, מראשי המפד"ל ושר בממשלה, יושב באותה הרצאה ומאזין בדממה לדברים. על הערכתו של רפאל לרב ראה למשל במאמרו ב'סיני', סב [תשכ"ח], עמ' קצא. קו מסוים של חוסר פרופרציה אכן ניכר - לא רק בדברים הללו, אלא בכלל אישיותו; זו לא ידעה גוני ביניים.
27. הוא היה רגיל להביא את קבלת הגאונים המופלאה על פירושו של "עולם הפוך" שראה רב יוסף בריה דר' יהושע בן לוי בשמים, "עליונים למטה ותחתונים למעלה" (פסחים נ, א וש"נ): "פירש ר"ח דאמרו הגאונים שקבלה בידם רב מפי רב ד'עולם הפוך' היינו שראה שמואל דהוה יתיב קמיה דרב יהודה תלמידיה, משום דמיחה בשמואל בפרק במה בהמה (שבת נה, א) גבי ההיא איתתא דאתא וצווחא קמיה דשמואל ולא אשגח בה, אמר ליה רב יהודה: לית ליה למר 'אוטם' אזנו מזעקת דל' וגו'!" (תוספות לב"ב י, ב, ד"ה עליונים. וראה גם ערוך, ערך נגד). ועיין מו"ק יז, א.